

A KÖZTÁRSASÁG-FOGALOM ÉRTELMEZÉSÉNEK SZINTJEI FRANCIAORSZÁGBAN

Soós Eszter Petronella

(politológus, PhD-hallgató, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar

Politikatudományi Doktori Iskola)

ÖSSZEFOGLALÓ

Sehol máshol nem hivatkoznak annyit a „köztársaságra”, mint Franciaországban, ahol a köztársaság léte, nem léte, milyensége volt a forradalom utáni politikatörténet központi kérdése. A köztársaság azonban több jelentésű szó. Franciaországban jelent államformát, vagyis „nem monarchiát”, de utalhat az V. köztársaság konkrét kormányformájára, illetve takarhat egy tipikusan francia normatív fogalmat is. Utóbbi fogalom többek között olyan konkrétumokat is jelent, mint a közteherviselés republikánus koncepciója, a demokratikus berendezkedés, az állam és egyház radikális szétválasztása, vagy éppen az ingyenes, mindenkire kiterjedő oktatás. A fogalom, és gyakorlati megvalósulása azonban éppen normativitására tekintettel erősen kritizálható – a kritikusok viszont azt kockáztatják, hogy szembe találják magukat az úgynevezett „köztársasági reflex” jelenségével. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy analitikus módon elválassza és magyarázza a köztársaság-fogalom használatának ezen lehetséges franciaországi módjait, még akkor is, ha a franciák általában nem végzik el ezt a gyakorlatot.

Kulcsszavak: Franciaország ■ köztársaság ■ republikanizmus ■ államforma ■
kormányforma

Nincs még egy olyan ország, ahol annyit hivatkoznának a köztársaságra, mint Franciaországban. A köztársasági értékek, a köztársaság eszméje, a köztársaság védelme, köztársasági front, köztársasági szintézis, polgárság és állampolgárság, laicizmus, oktatás, közszolgálat, egyenlőség – a francia napi sajtót olvasva folyamatosan a köztársasági gondolat témaköreibe botlunk. Gyakran azonban speciálisan francia kontextusban értelmezhető jelentésekkel állunk szemben, nem pedig a köztársaság absztrakt fogalmával. A külső szemlélő számára úgy tűnhet, hogy a kortárs francia politika egyfajta paradigmája „a” köztársaság. Ez az a keret, amelyből „nem illik” kilépni, s aki kilép, annak jussa a politikai osztály és az állampolgárok jelentős részének a megvetése, a marginalizálódás, akár komoly állampolgári, választói támogatás ellenére is.

Az alábbi dolgozat szándéka, hogy megvilágítsa ennek a jelenségnek néhány aspektusát. Arra tesz kísérletet, hogy analitikusan szétválassza a köztársaság-fogalom jelentésének különböző rétegeit, továbbá a dolgozat végén megvizsgálja, hogy az milyen normatív tartalmakkal telített. Az analitikus szétválasztás ellenére tisztában vagyunk vele, hogy a normatív értelmezés át-átszövi a fogalom minden más jelentésréteget: így bár a jelentésrétegek elkülönítése egyfajta laboratóriumi gyakorlat, a megértés szempontjából rendkívül hasznos gyakorlat.

A dolgozat további felépítése a következők szerint alakul: előbb a köztársasági intézményrendszer kérdéskörét, az állam- és kormányforma problémáját tárgyaljuk az 1–3. fejezetekben (a köztársasági konszenzus, szintézis és kompromisszum fogalmak bevezetésével), majd a köztársaság-fogalom normatív tartalmára és annak kritikai megközelítéseire térünk ki (4–5. fejezetek). Végül a köztársasági reflex problematikáját tárgyaljuk (6. fejezet). Fontos megjegyeznünk, hogy a kormányforma, az államforma, továbbá a kompromisszum, a konszenzus és a szintézis fogalmakat nem feltétlenül abban az értelemben használjuk ebben az írásban, ahogy azok esetenként a francia történeti irodalomban, politikai gondolkodásban használatosak. A fogalmakat sokkal inkább azok politikatudományi értelmében közelítjük meg, amit a fent említett analitikus, sok szempontból mesterséges szétválasztásokat alkalmazó szemlélet indokol. Ugyanakkor a dolgozat értelemszerűen rendelkezik egy jelentős történeti dimenzióval, abból a tényből kiindulva, hogy a köztársaság francia fogalma(i) mégiscsak történeti jelenségnek tekinthetők.

1. KÖZTÁRSASÁGI KONSZENZUS

Köztársaság alatt ebben a fejezetben államformát értünk, vagyis annyit: nem monarchia, a konszenzus fogalma alatt pedig azt a folyamatot, ahogy a köztársasági államforma elnyerte a szereplők többségének aktív vagy passzív támogatását. (Ez az első fejezet egyébként a jelen dolgozat talán „legmesterségesebb” fejezete, mivel később látni fogjuk, hogy Franciaországban a köztársaság fogalma sosem jelentette kizárólag az államformát.)

A köztársaság, mint államforma győzelme Franciaországban nem volt előre eldöntött, egyértelmű folyamat, sőt: Jean-Marie Goulemot a XVIII. századi republikanizmusról szóló tanulmányában arra mutat rá, hogy mennyire nem teleologikus volt ez a fejlődés (itt érdemes megjegyezni, hogy a köztársasági történetírás sok esetben éppen hogy teleologikus keretben jellemzi a köztársasági rezsim kialakulásának és megszilárdulásának a folyamatát, erről ír: Hazareesingh, 2004: 478. A köztársasági rezsim kialakulásáról, megszilárdulásáról lásd továbbá: Hahner, 2007.). Goulemot szerint viszont a klasszikus kor eszménye az ideális berendezkedésről nem a köztársaságban testesült meg, s

az utópia (mint a kívánatos politikai berendezkedést megjelenítő műfaj) általában monarchiában gondolkodott – igaz, teszi hozzá Goulemot később, ez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna olyan erkölcsi és kulturális republikánus eszmék, amelyek a forradalmárokat befolyásolták (Gulemot 1993: 46. és 52.).

A köztársaság kialakulása tehát nem magától értetődik, hanem komoly politikai harcok árán, az esetlegesség által befolyásoltatva történik. Vajon összeomlott volna III. Napóleon rendszere, úgy és akkor omlott volna össze, ahogy és amikor – mondjuk *Sedan* nélkül? (Ehhez lásd: Hahner, 2007: 102.) A politikai harcok árán alakuló esetlegesség bizonyítására egyébként elég a francia történelem kronológiájára pillantani. Csak a XIX. században – tehát már az első köztársaság megalapítása és a forradalmi rezsimek után – „csak” hat újabb politikai rendszer berendezkedésére került sor: császárság, restauráció, júliusi monarchia, második köztársaság, második császárság, harmadik köztársaság... A XIX. században a politikai ellenzék, miként azt Boros Zsuzsanna kifejti, a legtöbb esetben rendszerellenzék is, és a politikai harc tétje nem más, mint az államforma, a rendszerváltás: „Vagy-vagy – mutatták a 19. század politikai harcai a parlamentben és az utcán. Vagy-vagy – az egyik fél győzelme ezért is mindig rendszerváltozást jelentett.” (Boros, 2011:18.)

A III. köztársaság megalapításával és megszilárdulásával azonban úgy tűnt, az államforma kérdése rendeződött, lekerült a napirendről. Persze ez a megszilárdulás tényleg csak visszatekintve magától értetődő, valójában számos politikai válságon – Sedanon, Mac-Mahon elnökségén, a Dreyfus-ügyön stb. – át vezetett az út az ismert eredményhez (Hahner, 2007). Tény ugyanakkor, hogy a köztársasági rezsimhez előbb-utóbb, kénytelen-kelletlen csatlakozott az addig ellene harcoló jobboldal (Nagy, 2001: 51.), sőt, maga a katolikus egyház is (Boros, 2011: 9.). A korszak monarchistáinak egy része, mint például a későbbi köztársasági elnök de Gaulle, pedig szinte „jobb híján” maga is republikánus lett, mivel az esetleges restaurációt lehetetlennek, túl költségesnek tartotta (Ferro, 2010: 36.).

Franciaország második világháború alatti sorsa azonban megmutatta, hogy a rezsim-kérdés csak látszólag tűnt el *teljesen* a napirendről. Ugyan Vichy-re gyakran tekintenek úgy, mint német háborús bábállamra, nem az, illetve nem csak az volt: Vichy valójában egy francia, belpolitikai mozgatórugók és törésvonalak által határolt és befolyásolt rezsim volt, melyet fő vonalaiban – a háborús helyzet és a német befolyás ellenére – mégiscsak franciák hoztak létre és működtettek (Boros, 1994). Tény ugyanakkor, hogy a mai napig a Vichy-rezsim volt az utolsó érdemi és egy ideig sikeres kísérlet arra, hogy a köztársasági rendszert felváltsa egy másmilyen államforma. Így azt mondhatjuk, hogy Vichy után Franciaországban konszenzus van a tekintetben, hogy az ország számára ideális államforma a köztársaság. Már csak az a kérdés, hogy milyen köztársaság?

2. KÖZTÁRSASÁGI SZINTÉZIS

Hiába értett egyet lassan ugyanis a francia politikai elit jelentős része abban, hogy a köztársaság ideális vagy elfogadandó államforma, a kormányzás konkrét módjait tekintve az álláspontok sokáig rendkívül messze álltak egymástól. Végül paradox módon éppen a kormányforma (a hatalmi ágak egymáshoz viszonyított rendszere) körül kialakult gaulle-ista szintézis „biztosította be” az államformáról kialakított konszenzust is, mivel az új félelnöki kormányforma úgymond „monarchikus elemeket” is magába épített (sőt, sokan tekintenek rá úgy, mint a monarchikus és köztársasági államforma közötti egyfajta, tipikusan francia átmenetre).

Az V. köztársaság gaulle-ista rendszere (félelnöki kormányformája) nyíltan szintézist próbált teremteni a forradalom óta egymással viaskodó köztársasági és monarchikus rendszerek között (Boros, 2011: 9), s ez végül lehetővé tette azt is (a Vichy utáni óvatossággal karöltve), hogy marginalizálódjanak, majd szinte teljesen eltűnjenek azok a csoportok, amelyek a köztársaság, mint államforma felszámolását kívánták. Ilyen értelemben a de Gaulle-i szintézis lehetővé tette azt, hogy a köztársaságot, mint államformát mára gyakorlatilag teljes konszenzus vegye körül, azáltal, hogy a kormányforma tekintetében is sikerült egyfajta szintézist létrehozni. Így a politikai viták már nem a köztársaság–monarchia térben mozogtak, inkább arra keresték a választ, hogy milyen legyen a köztársaság.

Magát a de Gaulle-i szintézist sem övezte kezdetben közegmegegyezés, sőt, sokan olyan monarchista államcsínynek, bonapartista feltámadásnak tekintették de Gaulle elnökségét és az V. köztársaság rendszerét, amely nem méltó a francia köztársasági hagyományokhoz (nemcsak politikai ellenfelek emlegették a párhuzamot: a történész René Rémond híres, a francia jobboldali hagyományokról, azok eszmetörténeti folytonosságáról szóló klasszikus művében maga is a bonapartizmus egyik örököséként tekint a gaulle-izmusra, lásd: Rémond, 1982).

Ha úgy fogalmazzuk meg mindezt, hogy az V. köztársaság intézményrendszere nem felelt meg a francia republikanizmus egy bizonyos hagyományának, mely a képviseletet, a Nemzetgyűlést tekinti az általános akarat, a *volonté générale* kizárólagos megjelenítőjének, akkor a párhuzamot vonó megállapítás igaz. Az a kritikai tétel azonban már nem felel meg a valóságnak, hogy a francia republikánus hagyomány(ok)ban ne lenne helye vagy megfelelője annak, amit az V. köztársaság rendszerében megfigyelhetünk – különösen Rousseaura és a közvetlen demokrácia eszméjére gondolva. K. Steven Vincent szerint például utóbbi republikánus irányvonal újra és újra megjelent, amikor Franciaország válságba került (Vincent, 2007: 248.). Ez történetesen a gaulle-izmus és az V. köztársaság megalapítása esetében igen nehezen lenne cáfolható! A fentiek alapján kimondható, hogy de Gaulle és rendszere republikánus (volt),

de a republikánus gondolat más, korábban megvetett hagyományából is táplálkozott, gondolva itt különösen a közvetlen demokráciára, a népszavazásra, illetve az általános akarat mitikus eszméjére, nem beszélve arról, hogy a nemzeti érdeket szimbolikus értelemben ebben a felfogásban egy személy, a köztársasági elnök jelenítette meg (emiatt az úgymond „egyszemélyi” hatalom miatt gyakran kritizálták de Gaulle rendszerét, főként a kezdeti években).

A Tábournok egyébként *Háborús emlékiratai* utolsó kötetében meglehetősen felháborodottan utasítja vissza azokat a vádakot, hogy ő ne lenne köztársaságpárti: „*Olyan félelmet színelni, mintha én meg akarnám fojtani a köztársaságot, amelyet a sírből húztam ki, egyszerűen nevetséges. Amikor 1940-ben a pártok és a parlament elárulták és megtagadták a köztársaságot, én voltam az, aki »felemeltem a fegyvereit, a törvényeit, sőt, még magát a nevét is«.*” (de Gaulle, 1973: 688.)

A republikanizmus ezen alternatív felfogása az általános akarat megjelenésében és megjelenítésében fogható meg igazán. A „hagyományos” francia köztársasági gondolkodásban a törvény az általános akarat megjelenítője, a törvényeket pedig a polgárok által választott testületek alkotják, így a köztársasági berendezkedés magját a törvényhozás alkotja. De Gaulle azonban nem kért ebből az eszméből, hiszen felfogása szerint Franciaország romlásának, a háborús vereségnek az oka éppen a partikularizmusok győzelme volt a közérdek felett: „*Valamennyien megbotránkoztatónak találták azt a gondolatot, hogy közvetlenül az országot kell felszólítani a kérdés eldöntésére. Semmi sem mutathatta volna meg ennyire világosan, hogy a demokratikus érzésnek mily nagymérvő eltorzulására vezetett a pártoskodás szelleme. Ők saját tulajdonuknak tekintik a köztársaságot, és szerintük a nép szuverenitása csak annyiból áll, hogy jogait ráruházza azokra az emberekre, akiket a pártok kijelölnek. Másrészt a pártok természetébe ütközött az a törekvés – amely engem áthatott –, nevezetesen: a hatalom számára biztosítani kell a tekintélyt és a hatékonyságot*” (de Gaulle, 1973: 683.).

Ezt a szempontot egyébként Claude Nicolet, a francia köztársasági eszméről több kötetet is író (elkötelezett) szerző is elismeri, amikor azt mondja, hogy 1958-ban annyi történt, hogy a Rousseau-tól származó gondolat, miszerint a törvény az általános akarat megjelenítője, nagyobb gyakorlati hangsúlyt kapott a referendum és az Alkotmánytanács intézményeinek és a közvetlen elnökválasztásnak a bevezetése által (Nicolet, 1992: 49.). Nicolet hozzáteszi ugyanitt, hogy az elv nem sokkal egy republikánus számára, de a gyakorlati működés már más kérdés.

Furcsa módon az általános akaratnak a közérdekhez és a közjóhoz a nemzetgyűlési törvényhozáson át vezető republikánus fogalma annak ellenére nem, vagy alig vesz tudomást a társadalmi csoportok, érdekek és lobbik pluralitásáról, hogy a nemzetgyűlési munka főszereplői a pártok és képviselőik. Márpedig a pártok és képviselőik természetesen az egésznek csak egy részét jelenítik meg (de Gaulle éppen a pártok partikularizmusa, részlegessége miatt tekintett rájuk oly nagy megvetéssel). Ez a felfogás éles ellentétben áll

az amerikai rendszerrel, amely egyértelműen elismeri, hogy a különböző társadalmi csoportok különböző érdekekkel rendelkeznek, s erre is tekintettel helyet és elismerést biztosít nekik a politikai rendszer különböző szintjein (lásd: Raynaud, 1993).

A közjő az Egyesült Államok rendszerében *ex post* jön létre, míg a francia köztársasági elképzelés (különösen annak gaulle-ista, a reprezentációhoz kevésbé ragaszkodó változata) szerint sokszor *a priori* létezik (de lehet amellet is érvelni, hogy a francia köztársasági rendszerben átfogóan megfigyelhető az *a priori* tételezett közjő jelensége, e témakörhöz lásd még e dolgozat későbbi fejezeteit, illetve: Delsol, 2004: 64. és 104–114.). A közjő, mint említettük, de Gaulle-nál gyakran *a priori* létezik és megjeleníthető – a partikularizmus maradéka felszámolásának a vágya az oka annak is, hogy a közjő megtestesülése esetenként megkerüli a törvényhozást a referendum és a köztársasági elnök közvetlen választása által. A gaulle-ista gondolkodásban az elnök például a közjő megjelenítője, megtestesítője, a partikularizmusok felett – az *incarnation* fogalma ebben a tekintetben nem lebecsülendő, mert világosan sugallja, hogy a közjő olyan absztrakt, mégis létező jelenség, amelynek a politikai cselekvés valóságában formát, alakot kell és lehet adni.

Összességében tehát a de Gaulle-i alkotmány az első, amely igyekszik működőképes szintézist teremteni a monarchikus elemek és a hagyományos köztársasági, továbbá a különböző republikánus hagyományokhoz kötődő rendszerelemek között, méghozzá világosan és egyértelműen a köztársasági államformán belül. A megerősített köztársasági elnöki pozíció, a bipoláris pártstruktúrát erősítő választási rendszer, a parlamenti szuverenitást nagyban sértő, részben alkotmányba foglalt házszabály, az Alkotmánytanács jogköre, továbbá a másik oldalon a képviseleti elemek és a kormányfői tisztség fenntartása, a parlamenti felelősség megőrzése lehetővé tették a sokáig meglehetősen antagonisztikusnak tűnő hagyományok összebékítését. (Itt érdemes megjegyezni, hogy a szintézist nem mindenki látja szintézisnek. Van, aki ma is egyszerűen szakításnak tartja, mondván az V. köztársaság szakít a forradalommal és egyben a republikánus hagyománnyal is, így többek között az Alkotmánytanács jogköre is szembe megy a törvényhozás-központú republikánus felfogással: Furet–Ozouf, 1993: 20.)

A fenti, egyrészt-másrészt, „igen, de” típusú érvelésből kiderülhet: a gaulle-ista szintézist nem értelmezhetjük rögtön kompromisszumként. Nem mondható, hogy a politikai szereplők mindegyike azonnal elfogadta az V. köztársaság konkrét közjogi berendezkedését, mint ahogy az sem állítható, hogy ma nincsenek ellenfelei a berendezkedés *egyres elemeknek*. Csak évtizedekkel az V. köztársaság alapítása után lett a szintézisből csöndes kompromisszum, méghozzá egy hosszú folyamat által, amelyben a politikai cselekvés, főleg François Mitterrand-é, igen nagy szerepet kap.

3. KÖZTÁRSASÁGI KOMPROMISSZUM

Amikor köztársasági kompromisszumról beszélünk ebben, akkor tulajdonképpen a gaulle-ista szintézis széles körű elfogadására, az 1958-as rendszer-váltásba történő belenyugváásra utalunk.

Az V. köztársaság intézményrendszerét, félelnöki kormányformáját kezdetben a baloldalon jobboldali intézményrendszernek, sőt, „a jobboldal” intézményrendszerének vélték, elsősorban „monarchikus vonásai”, és a „parlamentari szuverenitás” sérelme miatt. *Permanens államcsínynek* tekintették, a későbbi köztársasági elnök, Mitterrand kifejezésével élve (mígnem 1981-ben, köztársasági elnökké választása nyomán kijelentette: ugyan nem neki készült az intézményrendszer, de azért megfelel neki. Idézik: Nagy, 2001: 124., illetve Avril, 2008: 8.).

Mint minden intézményrendszerre, az V. köztársaságra is igaz, hogy a működése az írott jog és az idők során kialakuló szokások összességéből áll össze. Így az intézményrendszerre vonatkozó viták az idők során változhatnak – változtak is.

Első megjegyzés: a gyakorlati működés az V. köztársaság esetében nem áll teljes szinkronban az alkotmány betűjével, továbbá az alkotmány betűjének uralkodó értelmezése is történetileg alakult jelenség (Avril, 2008). Szemléletes és hasznos leírását adja ennek (persze elsősorban kommunista szemszögből) a magyar publicisztikai irodalomban Baracs Dénes, aki párizsi tudósítóként írt az 1981-es *alternance*-ről könyvet (Baracs, 1981). E könyvében hosszan ecseteli, hogy az alkotmánynak van egy parlamentáris értelmezése is, hiszen az alkotmány szövege szerint az ország politikáját a kormány határozza meg, és abba az elnöknek nincsen beleszólása (ehhez még lásd: Nagy, 2001: 109.). Hozzáteszi, formálisan ugyanez igaz a gyakorlatban az elnök számára fenntartott területre, a külpolitikára is (valamint a védelmi politikára – SEP. Lásd még ehhez: Nagy, 2001: 113.). Ugyanitt Baracs azt is nyugtázza, hogy a miniszterelnök felmentésének a joga szintén hiányzik az alkotmányból. Nem kevés epével jegyzi meg végül, hogy a legenda szerint de Gaulle biankó aláíratta miniszterelnökeivel a lemondásukat, így biztosítva későbbi elnöki mozgásterét (lásd még: Nagy, 2001: 118. és Baracs, 1981: 47–48.).

Baracs könyvét mellesleg nemcsak amúgy helytálló meglátásai miatt, hanem az osztályharcos szempont érzékeltetésére is érdemes forgatni. Ehhez hasznos például az alábbi mondatot idézni, amely minden bizonnyal tükrözi a francia szocialisták és kommunisták egy részének korabeli nézőpontját: „A de Gaulle-i alkotmány így paradox módon éppen akkor bizonyította be tartósságát, amikor az a hatalom, amelynek a védelmezésére szolgált, összeomlott” (Baracs, 1981: 206–207.). Ha pedig a kommunistáknál tartunk: az V. köztársaság intézményrendszere körüli kompromisszum kialakulásának a folyamata egybeesik a kommunisták lassú visszaszorulásával és a piacgazdaságot inkább elfogadó

Szocialista Párt (PS) megerősödésével. Ez nyilvánvalóan nem mellékes témánk szempontjából.

A vitatott intézményrendszer körüli kompromisszum lassú kialakulását mi sem jelzi jobban, mint az, ahogy a szocialista Mitterrand gyakorlatilag belakta a gaulle-ista házat, s a köztársasági elnöki hivatali tekintély teljes arzenálját használta (sőt, sokan úgy vélték, hogy a baloldali elnök túlságosan is elégedetten vette birtokba a Tábornok által létrehozott „autoriter intézményrendszert” – nem lehet véletlen, hogy Mitterrand egyesektől kiérdekelte a *Dieu* (Isten) becenevet. Utóbbi két megállapításhoz lásd: Pollard, 1999: 24.). Tény azonban, hogy a Mitterrand vezette szocialisták megerősödése, majd Mitterrand hatalomra lépése végső soron pacifikálta az V. köztársaság ádáz ellenfeleit, s bebizonyította, hogy a hatalomváltás, az *alternance* nem lehetetlen. Ezzel pedig egy újabb rendszerváltás célul való kitűzése (kormányforma-váltás értelemben) tulajdonképpen értelmét veszítette, hiszen az ellenzék már rendszeren belül is ütőképesnek bizonyult.

Az is bizonyóságot nyert, hogy az alkotmánynak valóban van egy parlamenti értelmezése a gyakorlatban is. Erre a figyelmet nem más hívta fel, mint az együttlakás, a *cohabitation* intézménye. Együttlakásról abban az esetben beszélhetünk, ha az elnök és a kormánytöbbség nem ugyanabból a politikai táborból származik (e témáról és az együttlakás politikai következményeiről bőven ír: Johancsik, 2003; Nagy, 2001; Poulard, 1990). Együttlakásra ezidáig három alkalommal került sor, két alkalommal Mitterrand, egyszer pedig Jacques Chirac elnöksége alatt. Utóbbi volt a leghosszabb együttlakás is egyben, 1997 és 2002 között öt évig tartott. Tarthatott volna rövidebb ideig is, hiszen a megválasztását követő egy év leteltével a Nemzetgyűlés felosztható. Chirac azonban nem élt ezzel a jogával, inkább együtt dolgozott a parlamenti többséggel, amit az a taktikai megfontolás indokolhatott, hogy ilyen esetben felerősödnek a rendszer parlamentáris elemei, a parlamenti többséggel bíró miniszterelnök lesz a felelős nemcsak a napi működésért és a napi döntésekért, hanem az irányok meghatározásáért is, így a népszerűségvesztés is őt sújtja jobban, nem a háttérbe húzódó elnököt. A 2002-es elnökválasztás eredménye messzemenően igazolta Chirac számítását.

Az már egy más kérdés, hogy a további *cohabitation*ok megelőzése céljából az elnöki mandátumot 2002-től öt évre rövidítették le (mivel 2002-ben az elnökválasztás és a nemzetgyűlési választás is egy évbe esett, úgy számoltak, hogy az 5-5 éves ciklusokkal kisebb lesz a valószínűsége annak, hogy az elnök és parlamenti többség ellentétes táborhoz tartozik). Ez a módosítás a két nagy politikai táborban egyaránt támogatásra talált. A politikai elit jelentős része ugyanis úgy vélte, hogy a *cohabitation* az oka annak, hogy a jobboldali radikális párt, a Front National megerősödött Franciaországban. Úgy okoskodtak, hogy az együttlakás elmosza, megosztja a kormányzati felelősséget, ami lehetlenné teszi a politikai feszültségek levezetését.

Összességében tehát Mitterrand hatalomra kerülése, az együttlakások, továbbá a rendszeren belüli *alternance* gyakorlati megvalósulása kialakított egy viszonylag stabil kompromisszumot az intézményrendszer tekintetében. Nem véletlenül állítható akár az is, hogy ezzel – vagyis Mitterrand hatalomra lépésével – ért tulajdonképpen véget a nagy francia forradalom (Boros, 2011: 8–9).

Sor került azonban egy nagyobb rendszerátalakító kísérletre a Mitterrand-korszakban is. Az 1986-os, kudarcra végződött választási reformról van szó, amelyet tulajdonképpen éppen a később bemutatandó köztársasági reflex buktatott meg: a választási reform keretében ugyanis a kétfordulós, abszolút többségi, egyéni kerületi választási rendszert arányos, listás választási rendszer váltotta fel, amely a radikális jobboldali Front National számára is lehetővé tette a parlamenti képviselő megszerzését. Az 1988-as választás alkalmával vissza is tértek a korábbi rendszerhez.

Láthattuk, hogy a Chirac elnöksége alatt történt az elnöki mandátum le rövidítése, és az is közismert, hogy Nicolas Sarkozy elnöksége alatt a Kongresszus megszavazott egy átfogó alkotmánymódosító csomagot, amely kisebb-nagyobb korrekciókat hajtott végre ugyan az alkotmányos rendszeren, de a hatalmi ágak közötti főbb viszonyokat érintetlenül hagyta. Vagyis a köztársasági kompromisszum – azaz a félelnöki, félparlamentáris kormányformára vonatkozó kompromisszum – kialakulása óta agresszív rendszerváltási kísérletre igazából nem volt példa.

A köztársasági kompromisszum kialakulása ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a kormányformának, illetve a kormányforma egyes konkrét elemeinek nincsenek ellenfelei. Egy korábbi írásunkban éppen amellet érveltünk, hogy az intézményrendszert érő kritikák sok szempontból még mindig jellegzetes bal-jobb mintázatot mutatnak (Soós, 2012). Másrészt az V. köztársaság problematikájához kötődő viták ugyan nyugvópontra jutottak egy kölcsönösen elfogadható és a gyakorlatban működésképesnek bizonyult kompromisszum révén, de azért mindez egy tágabb történeti perspektívába is illeszthető. Miként Pierre Rosanvallon érvel: *„Egyik oldalon utópisztikus demokrácia, másikon a „képessegekkel rendelkező” kivételezettekre építő liberalizmus. Sokáig e két pólus között ingadozott a francia politikai kultúra. Ez az ingadozás jórészt egybeesett az észszerű kormányzat és a népfeltség közötti ellentmondással. [...] Hogyan lelte meg végül Franciaország az egyensúlyát? Milyen formát ölthet a kompromisszum, mi lehet a megoldása annak az alapvető ellentmondásnak, amelyet elemezni próbáltunk? Egyfajta modern bonapartizmus? Minden bizonnyal ez is része a válasznak. Ahhoz azonban, hogy ezt megértsük, nem elég megvizsgálni azt, amit a Napóleon és de Gaulle közötti folytonosság gyanánt értelmezhetnénk. Jóval e folytonosságon túl ott rejtőzik az ismétlődően felvetődő probléma.”* (Rosanvallon, 2007b: 48–49.)

És máshol: *„A fenti vizsgálódások alapján a bonapartizmus a francia politikai kultúra lényegének tekinthető. Ebben akarták ugyanis összeolvasztani a racionalizáló állam kultuszát és az egységes nép színre vitelét. [...] A köztársaság politikai kul-*

túrája bizonyos értelemben fertőtlenített, megédesített bonapartizmus.” (Rosanvallon, 2007a: 123–124.)

Másként fogalmazva: vannak és léteznek viták, nézeteltérések a demokráciáról, az intézményrendszeréről, és sok esetben történeti-eszmei folytonosság is kimutatható bennük. De az intézményrendszerhez való viszony jelenleg *nem kizárólagosan* határozza meg a szereplők politikai pozícióit: az államformát konszenzus övezi a III. köztársaság megszilárdulása (és Vichy) óta, a kormányforma dolgában pedig az V. köztársaság megszilárdulásával sikerült a szereplőknek létrehozniuk egy olyan tisztességesen működő és elfogadható kompromisszumot, *modus vivendit*, amely de Gaulle 1958-as szintézisére épül.

Fogalmi összefoglalás: konszenzus, szintézis, kompromisszum	
Fogalom	Mire vonatkozik?
<i>Köztársasági konszenzus</i>	Az államforma kérdésére vonatkozik. A konszenzus kialakulása nem volt magától értetődő – az utolsó érdemi támadásnak Vichy rendszerét tekinthetjük. (Az államforma problémája történetileg összezsúszik az általunk <i>köztársasági szintézisnek</i> nevezett kormányforma-problematikával, illetve a köztársasági gondolat normatív jelentésével, amellyel a 4. fejezetben foglalkozunk.)
<i>Köztársasági szintézis</i>	Az V. köztársaság de Gaulle által megálmodott konkrét rendszerére vonatkozik, amely tudatosan igyekezett a köztársasági és a monarchikus elemeket egy köztársasági kormányformán belül vegyíteni, ezáltal is erősítve az említett köztársasági konszenzus erejét.
<i>Köztársasági kompromisszum</i>	Az V. köztársaság rendszerének a politikai szereplők általi elfogadására vonatkozik.

A köztársasági kompromisszum kialakulása fontos változás, hiszen ennek következtében a politikai szereplők érdeklődése is kissé elfordul az intézményrendszerrel. A republikánus szerzők közül Claude Nicolet egyenesen azt javasolja „a republikánusoknak”, hogy most már kevesebbet törődjenek az intézményrendszerrel, és többet azzal, hogy a gyakorlatban hogyan működnek ezek az intézmények (Nicolet, 1992:59).

4. A KÖZTÁRSASÁG MINT NORMATÍV PROJEKT

Eleddig a köztársaság kérdését mint állam- és kormányforma ügyét tárgyaltuk, ám a francia rendszerben a köztársaság fogalma jóval több, mint állam és/

vagy kormányforma (és mint többször említettük, a gyakorlatban általában e jelentések nem is válnak el egymástól).

A köztársaság egyúttal eszme, normatív projekt is, de akár az is megkockáztatható, hogy „uralkodó ideológia”. A republikánizmusnak nincs igazán elfogadott, mindenki által elismert definíciója, de ez nem jelenti az, hogy nem lehet bizonyos jellemzőit megragadni. Van, aki szerint a republikánizmus fogalmának nincs pontos meghatározása, és kutatója válogatja, hogy mit ért alatta (Vincent, 2007: 240.). Mások szerint viszont a republikánizmus éppen abban a jellemzőjében ragadható meg leginkább, hogy bizonyos megjelenési formái Franciaországban uralkodó ideológiává váltak (Delsol, 2004).

Persze a definíciós problémák ellenére kétségtelen, hogy a republikánizmusnak vannak bizonyos formai kellékei, megjelenési módjai, noha ezek összegyűjtése aligha lenne definíálásnak nevezhető (szükséges lenne-e egyáltalán?). A fenti nehézségek tudatában kísérreljük meg a normatív köztársasági eszmének a tartalmi elemeit a következőkben összegyűjteni.

Mindenekelőtt a francia republikánizmus elveti azt a gondolatot, hogy a személyes és a gazdasági szabadságjogok biztosításával magától értetődően, természetes módon megvalósítható a közjó, sőt, a francia republikánus eszme az egyéni érdekeket limitálni igyekszik a közjó érdekében, miközben a polgároknak a társadalommal szemben is megfogalmaz kötelezettségeket (Nicolet, 1992: 33., Delsol, 2004: 41. és 45.). Az ember tehát akkor válik polgárrá, ha képes a saját egyéni, önző érdekeit háttérbe szorítani, azok egy részéről lemondani a köz, a közjó érdekében (a közjó nem az egyéni érdekek összességének elismeréséből és az azokról folytatott vitából jön létre). Az egyén a szabadsága megőrzése érdekében mond le bizonyos szükségleteiről (Nicolet, 1992: 172.). Ez aktív polgárságot feltételez, önkéntes részvételt, „csatlakozást” a köztársaság eszméjéhez (Delsol, 2004: 45.).

A köztársaság jogfelfogása a polgárok egymás közötti egyenlőségének eszméje – többek között a jogegyenlőség eszméje – körül kristályosodik ki, azaz a „szabadság, egyenlőség, testvériség” hármából utóbbi kettő kap nagyobb hangsúlyt. A partikularizmusok, az egyéni érdekek alacsonyabb rendűként tételezéséből következik a kiugró anyagi egyenlőtlenségek elvetése, hiszen a kiugró anyagi egyenlőtlenségek társadalmi egyenlőtlenségekhez, azaz újabb partikularizmusokhoz vezetnek.

E felfogás szerint az államnak nem az a dolga, hogy az „éjjeliőr” szerepét töltsse be, vagy hogy tompítsa a kiugró egyenlőtlenségeket, hanem az, hogy a közjó elérésére törekedjen. Miként Claude Nicolet írja, az állam a köztársaság megjelenítője, feladata az egyenlő esélyek biztosítása és a jogok garantálása, a társadalmi és gazdasági szabályozás által. Sőt, esetenként az állam aktívabb gazdasági szerepvállalása is indokolt e célból (Nicolet, 1992: 40-41.). Az államnak tehát erősnek kell lennie a zsarnokság és az egyéni érdekek elleni fellépés

érdekében, ugyanakkor maga az állam is alá van vetve a demokratikus szabályoknak és a törvénynek (Nicolet, 1992: 58.).

Nicolet egyébként egyértelműen írja le azt is, hogy a gazdaságban, ahol a köz- és a magánérdek ellentéte a leginkább megragadható, hogyan gondolkodik a republikanizmus. Mivel a gazdaságnak nem az önmegtartóztatás a természete, helyes, sőt, szükséges az állam beavatkozása az anomáliák kiigazítására (Nicolet 1992: 40.). A republikánus „szociális programban” a kistulajdonosok jelentős szerepet kapnak (lásd: Nagy, 2001: 62.).

Ez sok szempontból magyarázza azt a jelenséget is, hogy a francia jobboldal – mondjuk az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, vagy akár Németország domináns jobboldali áramlataival összehasonlítva – miért ragaszkodik annyira „meglepő módon” az erős, beavatkozó állam megmaradásához (ehhez lásd még: Rosanvallon, 2007a). Amikor az ember Nicolas Sarkozy szövegeivel találkozik – akinek a gazdaságpolitikáját a francia baloldal gyakran címkézte ultraliberálisnak –, rögtön feltűnik például, hogy Sarkozy mennyire fontosnak tartja az állam szerepvállalását, és mennyire legitimnek, sőt szükségesnek tartja a tisztán piaci folyamatokba történő beavatkozást. *Vallomások* című kötetében hosszan értekezik például arról, hogy 2004-ben milyen erőfeszítéseket tett a bevásárlóközpontokban forgalmazott termékek árcsökkentéséért (Sarkozy, 2006: 55–58.), vagy hogy az Alstom feltőkésítését milyen kormányzati döntések, európai tárgyalások stb. nyomán végezhette el a francia állam.

Visszatérve a republikanizmus kérdéseire: a republikánus projekt működésének központi kérdése az, hogy a polgárok csatlakoznak-e ehhez a projekthez, azaz gyakorolják-e a polgári erényeket, és valóban úgy gondolják-e, hogy a republikánus eszmék által vezérelt állam a közjó hordozója. A republikánus felfogás szerint az embereket meg kell tanítani arra, hogy a saját önző érdekeiket a közérdek figyelembe vételével kövessék, vagy akár teljesen engedjék el, ha azt a közérdek megkívánja. Ezért az oktatás a republikánus projekt „kulcsgazata”, az állampolgárok nevelésének a kiemelt helyszíne. A köznevelés által válik az emberből *citoyen*, azaz a köz ügyei iránt aktívan érdeklődő polgár („A köztársaságnak természetesen szüksége van ügyes termelőkre, mint ahogy tudósokra is. De mindenekelőtt republikánusokra, azaz polgárookra van szüksége” – Nicolet, 1992: 71., ford.: S. E. P.). Nem véletlen, hogy más országokhoz nem hasonlítható módon foglalkoztatja a franciákat a választásoktól való távolmaradás egyre növekvő aránya, ezt ugyanis olyan válságjelenségnek élik meg, amely arra utal, hogy a republikánus értékekhez való kötődés, a republikánus- és a résztvevő *citoyen* eszméjéhez való kötődés úgymond gyengül.

Ugyanakkor az oktatás feladata kezdetben nemcsak a köztársaság normatív fogalmának az elfogadtatása volt. A III. köztársaság magának az államformának a tartósságát, megszilárdítását is igyekezett a mindenkire nézve kötelező oktatás által biztosítani. A mindenkinek kötelező, ingyenes és egységes oktatás a III. köztársaság egyik legmaradandóbb alkotása. Bevezetésének el-

sődleges, deklarált politikai célja az volt, hogy az új köztársasági értékrend a gyermekek oktatásán keresztül megszilárduljon, hogy a rendszerváltási igények, a monarchia iránti vágyakozás megjelenései csírájában elfojthatók legyenek. A nők oktatására is ilyen megfontolások mellett került sor.

A privilégiumokkal és a partikularizmusokkal szembeni ellenérzésekből, az előjogok felszámolásának szándékából következik az, hogy az oktatási rendszerben való sikeres részvétel, a tehetség a társadalmi előrelépés záloga is (Vincent, 2007: 242.). Itt érdemes kitérőként megjegyezni, hogy a köztársasági rendszer rendkívül tudatosan képzi – a meritokrácia elvére támaszkodva – a saját elitjét, elég csak a híres közigazgatási iskolára, az *École nationale d'administrationra* (ENA) gondolni.

A politikai értelemben értéktelített és célra irányuló oktatási, nevelési rendszer csak akkor érheti el célját, teljesítheti be küldetését, ha központilag koordinált, és minden gyermeknek ugyanazt adja. Ebből következik a francia oktatási rendszer két rendkívül fontos jellemzője: a tantervek és módszerek központosított meghatározása, valamint az egyéni szükségletek figyelmen kívül hagyása (az szembemenne nemcsak az egyenlőség eszméjével, hanem a „mindenkinek ugyanazt a nevelést!” célkitűzéssel is, lásd Delsol, 2004: 13.). Hasonlóan fontos következménye az oktatáshoz fűződő republikánus viszonyoknak a (többnyire egyházi) magániskolákkal szembeni gyanakvás, ami időről időre vitákat vált ki Franciaországban a magániskolák szerepét és létjogosultságát illetően.

Továbbmelve: a republikánus eszme deklarálja, hogy csak a kereteket, a szükséges módszereket kívánja megadni a szabad gondolkodáshoz, a konkrét morális tartalmakat vagy a személyes választásokat nem kívánja erőszakkal befolyásolni (Nicolet, 1992: 67–68.). Nicolet szerint a köztársaság nem fogadhatja el a viták megkerülését, vagy azt, hogy vita nélkül fogadjanak el az emberek álláspontokat, a köztársaság ugyanis ellenez mindenféle dogmát vagy doktrínát (Nicolet, 1992: 66.). Ugyanakkor nehéz nem észrevenni, hogy a köztársasági értékrend nagyon is közvetít normatív tartalmakat a köznevelés rendszerében. Az egyik ilyen fontos normatív tartalom a laicitás, az állam és egyház radikális szétválasztása.

Tipikus francia jelenségről van szó, noha az állam és egyház radikális szétválasztása nem francia jelenség, hogy mást ne mondjunk, megfigyelhető az Egyesült Államokban is. Az Egyesült Államokkal ellentétben azonban a francia modellben nincs helye a vallásra, hitre történő politikai utalásoknak – *in God we don't trust* –, ami nyilvánvalóan következik a francia monarchia és a katolikus egyház, a trón és az oltár szoros szövetségéből (emellett érvel: Nicolet, 1992: 106–107.). Franciaországban a vallásos szakralitás teljes száműzéséről van szó a köztereken; közterek alatt értve a közbeszédet, a társadalmi vita tereit is (ha azonban a szakralitás egy szélesebb értelmezését tekintenénk, akkor lehetne amellett érvelni, hogy a szakralitásnak még a szekularizált államban

is van szerepe és jelentősége. Ehhez lásd: Schmitt, 1992). A francia laicitás esetében ugyanis nemcsak arról van szó, hogy az állam nem finanszíroz többé hitéleti tevékenységeket és egyházakat, hanem arról is, hogy a vallás, és annak megnyilvánulásai is kiűzetnek a nyilvános közbeszédből, a közterekről. Ennek a szándéknak az egyik megnyilvánulása az elhíresült kendő-ügy is. Egyesek szerint ez a radikalizmus ahhoz is vezet, hogy a köztársaság saját magát kívánja a vallás helyébe helyezni (Delsol, 2004: 17.), és mint megrendíthetetlen igazságot, létmódot mutatja magát a polgárok felé.

Chantal Delsol egyébként magyarul is megjelent, a *Köztársaság mint francia kérdés* című művében vitriolba mártott tollal értekezik az „ideológiává, sőt vallássá fajult”, saját identitásválságát pedig a formákhoz való ragaszkodás által elleplező köztársasági rendszerről (Delsol, 2004: 23.). Amellett, hogy Delsol francia viszonylatban meglepő intellektuális bátorságról tanúbizonyságot téve helyezi kívül magát az uralkodó köztársasági paradigmán, érvelése kiemelten érdekes a mi témánk szempontjából.

5. A „NORMATÍV KÖZTÁRSASÁG” KRITIKÁJA ÉS ÉRTÉKELÉSE

Delsol abból indul ki, hogy a vallásos szakralitás teljes elvetése messzemenő politikai következményekkel járt a francia közgondolkodásra nézve: *„A vallás és politika szétválasztását – ami a politikai szabadsághoz elengedhetetlenül szükséges – itt úgy értelmezték, hogy a vallást tövestől kell kitépni, ami olyan jól sikerült, hogy az elvek mindenfajta transzcendens gyökereiket elvesztették, ezért egyéb megnyilvánulási formákba, azaz a történelem futóhomokjába kellett kapaszkodniuk. Így az emberi jogok normatív ideálja – mély alapok híján – ideiglenes történelmi alakzatait emelte transzcendens magasságokba, és amint ezek feledésbe merülését tapasztalja, elveszettnek érzi magát. A szakrális rangra emelt és az identitáshoz szorosan kötődő társadalmi és intézményi formáktól megóvni rendkívül nehéz [...] (Delsol, 2004: 35.)”.*

Összességében Delsol amellett érvel, hogy a franciák inkább ragaszkodnak a *formához*, mint azokhoz az értékekhez és alapelvekhez, amelyek a formát létrehozták (i. m. 96. o.), miközben a világ változik, a franciák pedig elszenvetői és nem alakítói a sorsuknak, múltba révedésük és nosztalgiára való hajlamosságuk miatt.

Továbbá rámutat arra a mély – a szerző szerint a demokratikus értékrenddel szembemenő – bizalmatlanságra is, amellyel a köztársaság a saját polgárait kezeli: mint írja (54. o.), a francia köztársasági eszme arra bizonyosságra épül, hogy *„az objektív, társadalmi jó létezik (kiemelés az eredetiben – S. E. P.)”,* illetve hogy *„az önös érdekei fogságában élő hétköznapi ember ezt az objektív és egyúttal egyetemes társadalmi, politikai jót nem ismeri fel. Az elitnek tehát az a feladata, hogy ezt a jót a tudatlan néptömegekkel elfogadtassa (kiemelések az eredetiben – S. E. P.)”.* Ezt Delsol mélységesen antidemokratikus-

nak tartja, egyrészt mert szerinte a politikai döntések nem tudományos döntések (55. o.), hanem értékalapú döntések, amihez nem szükséges szaktudás, másrészt pedig az *a priori* meghatározott közjó idegen a demokraták habitusától, akik azt vallják, hogy a jó nem megismerhető, a közjó pedig értékalapú viták eredménye (64. o.). Mellesleg Delsol hevesen ostromozza az általunk már idézett Claude Nicolet nézeteit is.

A társadalmi igazságosság kapcsán – mely a köztársasági hagyománynak integráns részét képezi – Delsol amellett érvel, hogy a köztársaság csak az anyagi egyenlőségre törekszik (57. o.). Úgy fogalmaz, hogy „a Francia Köztársaság és a szocializmus közötti kapcsolatok egy paradigma állandóságához hasonlíthatók” (80. o.), mikor is „az egyenlőség az önsanyargatást, mint polgári erényt követeli meg, amely az egyéni kezdeményezés és erőfeszítés korlátozását jelenti” (uo.). Majd lesújtó kritikával azt mondja: „az egyenlőség kultusza az irigykedők társadalmához vezet, mert azt a jelentést hordozza magában, hogy mindenfajta egyenlőtlenség igazságtalan, amit orvosolni kell [...] az egyetlen, amit egyenlő mértékben el lehet osztani, a pénz. Így válik a köztársaság a pénz és az anyagi javak elosztásának gépezetévé” (88. o.). (Mások ezzel szemben azt emelik ki, hogy a modern republikánus eszme elutasítja „mind a *laissez-faire* liberalizmust, mind a disztributív szocializmust”, éppen arra hivatkozva, hogy a társadalom egyes tagjai tehetségesebbek vagy kitaróbbak, aminek meg kell adni a jutalmát – Vincent, 2007: 242.).

A francia mozdulatlanság és múltba révedés megnyilvánulásának látja Delsol a „francia kivételesség” sokat hangoztatott fogalmát is: „azt a kívánságot fejezi ki, hogy kerüljük el a történelem viharait, és egyetlen túlélőként mentsük a menthetetlent” (99. o.).

Sudhir Hazareesingh, a *Dictionnaire critique de la République* című kötetről írott recenziójában (Hazareesingh, 2004) érdekes és hasznos megjegyzéseket fűz a fent ismertetett republikánus projekthez és annak kritikájához is – szempontunkból megállapításai azért érdekesek, mert külső szemlélőként nem belülről tekinti a republikanizmus kérdését.

Mindenekelőtt maga is nyugtázza, hogy a republikanizmus, sőt, maga a köztársaság, amelyet a fenti kötet bemutat, egy életmód, amelynek megvan a maga rituáléi, szokásai, értékei stb., amiből implicit módon az vonható le, teszi hozzá, hogy a republikanizmus sikerét elsősorban az adta a politikai ellenfelekkel szemben, hogy képes volt az erkölcs és a kultúra területére, azaz a magánszférába is behatolni (Hazareesingh, 2004: 475.).

Az érdekesebb szócikkek áttekintése során Hazareesingh arra jut, hogy a republikanizmus egy ellentmondásos jelenség, melytől nem idegen az idegenellenesség, továbbá a francia állam sem igazán nyitott a kulturális pluralizmusra (Hazareesingh, 2004: 475.). Ezen túlmenően viszont sokkal érdekesebb, amikor rámutat arra, hogy a republikánus eszme és a realitás között esetenként mekkora szakadék tátong pl. az oktatás és a társadalmi osztályok helyze-

te területén (Hazareesingh, 2004: 477–478.). (Fontos azonban ehhez hozzátenni, hogy a francia értelmiség – elsősorban annak is a Franciaországban nagy hagyománnyal bíró kritikai irányzatokhoz tartozó csoportja – tisztában van azzal, hogy a politikai gyakorlat és annak eredményei nem minden esetben felelnek meg a republikánus eszméknek. Erre utal Hazareesingh is. Közismert például, hogy a meritokrácia eszméje „újratermeli” a képzett értelmiséget, közismert, hogy az úgynevezett elit *grande école*-okba mennyire nehéz bejutni, és így tovább. A republikánus hagyomány sokszor nem tud mit kezdeni azzal, hogy az esélyegyenlőség formális biztosítása önmagában nem vezet egyenlő esélyekhez.)

Hazareesingh azt is nyugtázza, hogy az általa szemlézett műből tulajdonképpen hiányzik Rousseau, vagy éppen a bonapartista hagyomány, annak ellenére, teszi hozzá, hogy a demokratikus folyamatok és struktúrák kialakításában a bonapartizmusnak igenis szerepe volt (pl. a szavazójog kiterjesztésével). Ez azt jelenti, hogy a demokratikus fejlődés nem kizárólagosan republikánus projekt volt Franciaországban, húzza alá azzal a maliciózus megjegyzéssel, hogy a régi szokásokat (tudniillik a republikánus ideológiai kirekesztést) nehéz levetkőzni (Hazareesingh, 2004: 478–479.). (A bonapartizmus franciaországi jelentőségét egyébként más szerzők is aláhúzzák, így a már többször – általunk és Hazareesingh által is – idézett Pierre Rosanvallon, aki a „francia politikai kultúra lényegének” nevezi: Rosanvallon, 2007a: 123.).

Ellépve Hazareesingh megjegyzéseitől, fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a francia történeti és politológiai szakirodalomban (és közbeszédben) sok esetben megfigyelhető a demokrácia és a köztársaság fogalmának a keveredése, ami az analitikus eszköztárral dolgozó külső szemlélő helyzetét nem könnyíti meg – legalábbis folyamatosan és erőszakosan kényszeríti a kritikai olvasásra és a folyamatos átértelmezésre. Sokszor a köztársaság mintha nem egy államforma lenne a francia közbeszédben, hanem egy speciális, bizonyos normatív attribútumokkal rendelkező állam- és kormányforma, amelynek sok szempontból referenciapontja a III. köztársaság, és amelybe a közvetlen demokrácia eszméje, vagy a parlamenti jogkörök csökkentésének eszméje konkrétan nem fér bele (az általában Rousseau nevéhez kötött közvetlen demokrácia-eszme szorosan kapcsolódik a francia gondolkodásban a bonapartizmushoz, illetve a II. köztársaság népszavazáson történt, dicstelen megbuktatásához, a császárság visszaállításához).

Delsol e problematika elemzése során egyenesen odáig megy, hogy szembeállítja a demokrácia és a köztársaság fogalmát, mondván, „a republikánus egység és a demokratikus sokféleség, a republikánus gyanakvás és a demokratikus bizalom” szükségképpen szembekerül egymással (Delsol 2004: 32.). Érdekes kérdés a jövőre nézve, hogy a köztársaság és a demokrácia fogalmának efféle lassú szétválása, szétválasztása esetlegesen milyen politikai vitákat eredményezhet majd Franciaországban.

6. KÖZTÁRSASÁGI REFLEX, PARADIGMA, KÉRDÉSTILALMAK

Felmerül a kérdés, hogy ha a köztársaság a jelenlegi francia politika élet uralkodó paradigmája, ha a legitimnek tartott politikai erők csak a köztársasági paradigma keretein belül versenyezhetnek egymással, akkor mi van a paradigmán kívül?

„A köztársaság csak a saját előfeltételei mellett fogadja el a demokratikus vitát” – így Chantal Delsol (i. m. 104. o.), aki ugyancsak fején találja a szöveget, s a „köztársasági reflexnek” nevezett jelenség mai megnyilvánulási formájának a lényegére tapint rá. Köztársasági reflex alatt tulajdonképpen azt a folyamatot értjük, amikor a „bevett, legitimnek tartott” francia politikai erők, legyenek akár ellenfelek is, összefognak a köztársaság ellenségeinek tartott erőkkel szemben.

A köztársasági reflex mindazonáltal változó történeti jelenség, és akár olyan események kontextusában is értelmezhető, mint mondjuk a Népfront harmincas évekbeli szerepe. A köztársasági reflex ugyanis kezdetben az államformára, majd a kormányformára vonatkozott, manapság pedig a köztársaság fentebb ismertetett normatív fogalmához kötődik, s elsősorban a jobb- és baloldali szélsőségekkel szembeni fellépésben nyilvánul meg. És ez az összefogás nem egyszerűen a szélsőségek elleni összefogást jelenti, noha azt is, hanem a köztársasági értékrend védelmének a szándékát (igaz, láthattuk, hogy itt egy elég nehezen definiálható és értelmezhető jelenséggel állunk szemben, ami a „reflex” számára is némi „rugalmasságot” biztosít). Ennek a republikánus reflexnek a leglátványosabb és legismertebb esete, amikor 2002-ben a baloldali szavazók kénytelen-kelletlen Jacques Chirac-ra adták szavazatukat az elnökválasztás második fordulójában, hogy megakadályozzák Jean-Marie Le Pen elnökké választását.

A már igen sokszor és kimerítően idézett Chantal Delsol úgy véli, hogy „a konszenzus ellen fellázadni csak a nihilizmus eszközével lehet, ugyanis az egyetlen és kizárólagos végső cél kisajátít minden meghatározást, koncepciót, a referenciákat saját magának kaparintja meg [...]. Vele szemben csak a nagy Semmi található. Azért, hogy másképpen lehessen dönteni, mindenre Nemet kell mondani” (Delsol, 2004: 136.). Ha a politikai filozófia adhat fogódzókat a Le Pen-jelenség értelmezéséhez, akkor ez a meglátás vélhetően jelölt a feladatra.

Természetesen a köztársasági reflex témájában hosszan elemezhetőek lennének konkrét kortárs esetek is, például Nicolas Sarkozy volt köztársasági elnök azon intézkedései, kampányfogatásai, amelyeknek során taktikai okokból a Nemzeti Front vadászterületén járt, vagy amikor 2012-ben „Le Pent a köztársasággal kompatibilisnek nyilvánította” (lemonde.fr, 2012). Általában a szavak is elegendőek ahhoz, hogy beindítsák a köztársasági reflexet: Sarkozy-ról is számos republikánus vélte úgy (nemcsak a baloldalon), hogy veszélyesen kilépett az uralkodó paradigmából, azaz a szavak beindították a reflexet. A köz-

társaság esetében ugyanis olyan paradigmával állunk szemben, amely egyrészt normatív módon meghatározza a politikusok elfogadható beszédmódját, cselekvését, másrészt a használható eszközök és a vállalható célok tekintetében is meghúzza a határokat. Ezeket a határokat pedig átlépni nem lehet, annak következménye van – például a köztársasági reflex feléledése.

HIVATKOZÁSOK

- Ágh Attila (1986): „A politikai demokrácia és a differenciáció elve (Franciaország)”. *A polgári demokrácia mítosza és valósága*. Kossuth Könyvkiadó.
- Avril, Pierre (2008): Enchantements et désenchantements constitutionnels sous la Ve République”. *Pouvoirs*, No. 126., 2008. szeptember 6–16., <http://www.revue-pouvoirs.fr/126-La-Ve-Republique.html>.
- Baracs Dénes (1981): *Mitterrand – Franciaországi változások*. Kossuth Könyvkiadó.
- Boros Zsuzsanna (1994): *A Vichy-Franciaország. A francia állam születése és a „nemzeti forradalom” első időszaka*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Boros Zsuzsanna (2011): *Rendszerváltások Franciaországban*. Budapest, L’Harmattan.
- de Gaulle, Charles (1973): *Háborús emlékiratok*. Gondolat.
- Delsol, Chantal (2004): *A köztársaság mint francia kérdés*. Magyar Szemle Könyvek.
- Ferro, Marc (2010): *De Gaulle expliqué aujourd’hui*. Paris, Éditions du Seuil.
- Furet, François–Ouzouf, Mona (1993): „Préface”. In: *Le siècle de l’avènement républicain*. Szerk.: Furet–Ouzouf, Gallimard, 7–22.
- Goulemot, Jean-Marie (1993): „Du républicanisme et de l’idée républicaine au XVIIIe siècle”. In: *Le siècle de l’avènement républicain*. Szerk.: Furet–Ouzouf, Gallimard, 25–56.
- Hahner Péter (2007): „A köztársaság nehéz győzelme Franciaországban”, In: *Köztársaság a modern kori történelem fényében. Tanulmányok*. Szerk.: Feitl István, Napvilág Kiadó, 93–105.
- Hazareesingh, Sudhir (2004): Who Belongs to the French Republic, and to Whom does it Belong?. *European Journal of Political Theory*, 2004: 3., 473–480., <http://ept.sagepub.com/content/3/4/473.extract>.
- Johancsik János (2003), A pártok és politikai stabilitás a francia rendszerben. *Politikatudományi Szemle*, 2003/3, 79–108.
- LeMonde.fr (2012), Sarkozy a bien assuré que Le Pen „est compatible avec la République”. *le monde.fr*, 2012. április 25., http://www.lemonde.fr/election-presidentielle-2012/article/2012/04/25/sarkozy-a-bien-assure-que-le-pen-est-compatible-avec-la-republique_1690764_1471069.html.
- Nagy Miklós (2001): *A francia republikanizmus főbb kérdései – A republikánus hagyomány a francia köztársasági rendszerekben*. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/3/1/nm_szte_koztars.pdf.
- Nicolet, Claude (1992): *La République en France – État des lieux*. Éditions du Seuil.
- Pollard, Malcolm (1999): The fiction of Mitterrand and cultural policy: politics and its discontents. *French Cultural Studies*, 1999:10, 21–37., <http://frc.sagepub.com/content/10/28/021.extract>.
- Poulard, Jean V. (1990), The French Double Executive and the Experience of Cohabitation. In: *Political Science Quarterly*, 1990/2, 243–267.

- Raynaud, Philippe (1993): L'idée républicaine et „Le Fédéraliste. In: *Le siècle de l'avènement républicain*. Szerk.: Furet–Ouzouf, Gallimard, 57–79.
- Rémond, René (1982): *Les droites en France*, Aubier.
- Rosanvallon, Pierre (2007a): A francia „illiberalizmus” alapjai és problémái. In uő: *Civil társadalom, demokrácia, politikum. Történelmek és elméletek. Válogatott tanulmányok*, Budapest, Napvilág Kiadó, 115–124.
- Rosanvallon, Pierre (2007b): Politikai racionalizmus és demokrácia Franciaországban (XVIII–XIX. század). In uő: *Civil társadalom, demokrácia, politikum. Történelmek és elméletek. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó, 31–50.
- Sarkozy, Nicolas (2006): *Vallomások*. Budapest, Századvég.
- Schmitt, Carl (1992): *Politikai teológia*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar.
- Soós Eszter Petronella (2012): Rendszerváltás mint francia szokás. *Politikatudományi Szemle*, 2012/1, 155–162.
- Szigeti Péter (1990): Pluralista demokrácia – francia módra. *Váltók és utak. Magyar Politikatudományi Társaság, évkönyv*. Budapest, 1990, 32–46.
- Vincent, K. Steven (2007): The Republican Moments in Modern France. *European Journal of Political Theory*, 2007:6, 239–248. <http://ept.sagepub.com/content/6/2/239.extract>.